

Іліопол І. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПРАВОВІДНОСИН В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

REFORMING CIVIL PROCEDURAL LEGISLATION AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF LEGAL RELATIONS IN APPEAL PROCEEDINGS

Соціологічний аспект актуальності полягає у висвітленні механізму застосування права судами апеляційної інстанції, адже постанови та ухвали апеляційних судів є предметами дослідження широкого кола суб'єктів, від студентів окремих юридичних спеціальностей до вищих органів державної судової влади, зокрема Верховного Суду. Оскільки апеляційний перегляд справи нині є конституційною гарантією, а звуження прав людини не допускається, дослідження механізму апеляції є необхідним задля прогнозування майбутніх наслідків.

Практичний аспект актуальності дослідження полягає в аналізі кількісних та якісних показників апеляційних проваджень, висвітленні реальних даних, що віддзеркалюють минулі тенденції та дають змогу прогнозувати майбутній стан.

Апеляційному розгляду висуваються загальні вимоги, притаманні всім інстанціям. Йдеться про вимоги до кваліфікації та призначення суддів, згідно з положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів», про незалежність та недоторканість суддів на будь-якій стадії, вимоги до доказів, порядок їх дослідження та перегляду, вимоги до правосуб'єктності сторін, адже судом захищаються порушені, оспорювані та невизнані права, свободи та інтереси осіб та інтереси держави, таким чином, жодна особа не може подати, зокрема апеляційну скаргу, якщо рішення суду першої інстанції не зачіпає її прав, свобод та інтересів.

Отже, досліджуючи цю тему, необхідно виконати такі завдання: розглянути право на апеляційний перегляд справи крізь призму гарантії конституційного права людини на судовий захист та розкрити поняття апеляційного провадження; виявити сутність зловживання правами в стадії апеляційного провадження; розглянути порядок та умови відкриття апеляційного провадження; описати можливість поновлення строків на апеляційне оскарження, порушення яких зумовлені обмеженнями, впровадженими у зв'язку з карантинним встановленим з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19); проаналізувати процесуальний порядок розгляду судом апеляційної інстанції справ в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та охарактеризувати повноваження суду апеляційної інстанції.

Ключеві слова: цивільний процес, апеляційний перегляд справ, апеляційне оскарження, апеляційна скарга, суд апеляційної інстанції.

The sociological aspect of relevance lies in highlighting the mechanism of the application of law by the courts of appeal, because the decisions and definitions of the courts of appeal are the subject of research by a wide range of subjects, from students of certain legal specialties to the highest bodies of state judicial power, in particular – the Supreme Court. Since an appeal is now a constitutional guarantee, and a narrowing of human rights is not allowed, an examination of the appeal mechanism is necessary to predict future consequences.

The practical aspect of the relevance of the study consists in the analysis of quantitative and qualitative indicators of appeal proceedings, coverage of real data that reflect past trends and make it possible to predict the future situation.

The general requirements inherent in all instances are put forward for the appeal consideration. We are talking about the requirements for the qualifications and appointment of judges, in accordance with the provisions of the Law of Ukraine “On the Judicial System and the Status of Judges”; independence and immunity of judges at any stage; requirements for evidence, the order of their examination and review; requirements for the legal personality of the parties, because the court protects the violated, contested and unrecognized rights, freedoms and interests of persons and the interests of the state, thus no one can file, including an appeal, if the decision of the court of first instance does not affect his rights, freedoms and interests.

So, exploring this topic, it is necessary to perform such tasks as: to consider the right to an appeal review of the case through the prism of the guarantee of the constitutional human right to judicial protection and to reveal the concept of appeal proceedings; to reveal the essence of abuse of rights at the stage of appeal proceedings; consider the procedure and conditions for the opening of the appeal proceedings; describe the possibility of renewing the deadlines for appeal, the violation of which is due to restrictions imposed in connection with the quarantine established in order to prevent the spread of coronavirus disease (COVID-19); analyze the procedural procedure for the consideration of cases by the court of appeal in the context of the updated civil procedural legislation and characterize the powers of the court of appeal.

Key words: civil process, appeal review of cases, appellate challenge, appeal, court of appeal instance.

Постановка проблеми. Головною соціальною цінністю європейської правової держави, яка рухається напрямом верховенства права, є людина, а також захист її прав від будь-яких протиправних посягань. Однак у процесі розгляду справи в суді першої інстанції є ризики того, що суд невірно розтлумачить норму права, яка підлягає застосуванню,

не врахує обставину, що мала бути врахована або вчинить інші помилки, які впливають на подальші відносини суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Внаслідок таких дій не відбудеться захисту прав та інтересів фізичних чи юридичних осіб або інтересів держави. Отже, апеляційна інстанція є інструментом, що захищає учасників

справи від зазначених ризиків, адже колегіальний перегляд справи має наслідком більш суворе дотримання вимог всебічності та повноти розгляду справи. Отже, Конституція України гарантує право на оскарження рішень органів державної влади та однією з основних засад судочинства закріпила принцип забезпечення права на апеляційний перегляд справи.

Попри велику значущість у судовій системі України, апеляційні суди не є органами контролю судів першої інстанції, адже судді захищені законом від будь-якого впливу та тиску у зв'язку зі здійсненням ними правосуддя. Тому дослідження діяльності та повноважень апеляційних судів здійснюється крізь призму гарантування справедливого суду шляхом перевірки рішень та ухвал судів першої інстанції на дотримання вимог повноти, всебічності та справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій теми.

Інститут апеляції в цивільному процесуальному праві досліджувався в різні періоди такими вченими, як С.М. Абрамов, Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, О.О. Борисова, С.В. Васильєв, Є.В. Васьковський, К.В. Гусаров, М.А. Гурвіч, В.М. Коваль, І.І. Ємельянова, М.Б. Зейдер, О.В. Іванова, О.Ф. Клейнман, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, Д.Д. Луспеник, Є.Г. Пушкар, Л.О. Терехова, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, Є.А. Чернушенко, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, К.С. Юдельсон та ін.

Однак питання права на апеляційний перегляд справи, що актуалізувалися з прийняттям нової редакції ЦПК України у 2017 році, були предметом дослідження таких вчених та практиків, як К.В. Гусаров, О.В. Дем'янова, А.І. Дришлюк, І.М. Іліопол, Д.Д. Луспеник, Л.О. Терехова, О.М. Трач, О.В. Фролова та інші.

Постановка завдань. Метою написання статті є системне дослідження нововведень щодо механізму перегляду справи судом апеляційної інстанції та деяких повноважень суду апеляційної інстанції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз основних змін цивільного процесуального права стосовно інституту перегляду судових рішень в апеляційному порядку слід розпочати саме з оновлених конституційних [1] засад, щодо яких принцип «забезпечення права на апеляційне оскарження» було змінено на принцип «забезпечення права на апеляційний перегляд справи».

Отже, право на апеляційний перегляд є однією із засад і цивільного судочинства, визначених ст. 2 ЦПК України [2], яку доповнюють такі міжнародні норми, що застосовуються в Україні, як:

– Ст. 8 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією 217 А (III) Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., гарантує кожній людині право на поновлення наданих законом основних прав [3];

– Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої 04.11.1950 р., гарантує кожному захист прав і свобод компетентним, безстороннім судом у межах розумних строків [4].

При цьому варто взяти до уваги, що Загальна декларація прав людини визначає право лише люди-

ни, тобто фізичної особи, на поновлення порушених прав, а Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає й права кожного на справедливий суд, проте обмежується лише цивільним та кримінальним судочинством. З аналізу міжнародних договорів, обов'язкових для виконання Україною, та національних правових норм можна зробити висновок про те, що подання апеляційної скарги є лише правом учасника справи, а не обов'язком. Тому навіть ухвалення судом завідомо неправосудного рішення з порушенням процесуального порядку в жодному разі не примушує учасника справи до оскарження такого рішення.

Водночас чинна норма ст. 4 ЦПК України наголошує, що жодна особа не може бути позбавлена права на захист своїх прав та інтересів у судовому порядку. Винятком є існування чинної третейської або арбітражної угод, що зобов'язують сторін договору у разі виникнення конфлікту перед зверненням до державного судового органу надати спір для вирішення третейському суду або міжнародному комерційному арбітражу. Втім навіть за наявності будь-якої з вказаних угод, особа все ж таки має право звернутись за судовим захистом однак, якщо інша сторона заперечуватиме проти розгляду справи в місцевому суді, то буде змушена звернутися за вирішенням спору у вказані вище позасудові органи, тобто презюмується правильність та справедливість вирішення справи третейським судом. З одного боку, існування такого обмеження має сприяти підвищенню довіри до третейських судів (арбітражів), проте з іншого – сторона договору позбавлена права на гарантований державою судовий захист та відновлення своїх прав за допомогою державних судів, внаслідок чого маємо справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів і про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів. Такі скарги подаються до суду апеляційної інстанції, який розглядає їх як суд першої інстанції, відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 23 ЦПК України, що також є новелою цивільного процесуального законодавства. Так, наприклад, за даними Верховного Суду, загальна кількість звернень щодо вказаної категорії справ у I півріччі 2020 року становить 210 заяв, з яких було розглянуто 177, а задоволено 107 заяв [5].

Отже, право на апеляційний перегляд справи – надана законом гарантія дотримання органами судової влади вимог під час здійснення судочинства з метою захисту прав, свобод та інтересів учасників справи.

Наступною категорією, що впливає на правовідносини в апеляційному провадженні, є зловживання процесуальними правами з боку учасників судового процесу. Згідно зі ст. 2 ЦПК України, неприпустимість зловживання процесуальними правами є одним із принципів цивільного процесуального права, тобто незалежно від виду провадження, його стадії, складу учасників та інших чинників у всьому цивільному судочинстві, триває заборона на зловживання процесуальними правами, що закріплено

у ст. 44 ЦПК України. Обов'язок запобігати зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами покладено на суд. Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням дії, що суперечать завданню цивільного судочинства.

В апеляційному провадженні кваліфіковані як зловживання процесуальними правами можуть бути такі дії:

- подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана);

- подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин;

- заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконанню судового рішення;

- укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

При цьому необхідно відмежовувати зловживання процесуальними правами від елементарної необізнаності щодо порядку оскарження рішень органів судової влади. Наприклад, особа може подати апеляційну скаргу на ухвалу, що не підлягає оскарженню, просто з тієї причини, що не знала про неможливість такого оскарження. З огляду на це зловживанням процесуальними правами притаманні певні ознаки, а саме: умисел – учасник справи, що зловживає процесуальними правами, завжди має на меті підірвати принципи рівності сторін у справі, безсторонності судді тощо, а також системність – одноразове оскарження ухвали, що не підлягає оскарженню, складання мирової угоди, що суперечить правам та інтересам іншої сторони може бути випадковістю, а особи, що зловживають процесуальними правами, роблять це систематично, адже однією дією похитнути терези правосуддя вкрай важко. Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. На випадок зловживання процесуальними правами учасником судового процесу цивільне процесуальне законодавство передбачає застосування до нього судом необхідних заходів. Наприклад, у разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору. Окрім того, з метою припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства суди можуть застосовувати заходи процесуального примусу. При цьому глава 9 ЦПК України за зловживання процесуальними правами передбачає тільки накладення штрафу.

Також ст. 262 ЦПК України зазначає, що суд може постановити окрему ухвалу в разі зловживання про-

цесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором. Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями мають усунути виявлені судом недоліки чи порушення аби запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності цієї особи.

Отже, зловживання процесуальними правами – вчинення учасниками справи умисних протиправних дій із метою підриву принципу рівності сторін та справедливості судового розгляду. Зокрема, такими діями можуть бути подання апеляційної скарги окремо від рішення суду на ухвалу, що не підлягає оскарженню, заявлення безпідставних скарг, клопотань, відводів, затягування справи тощо.

Також висуваються вимоги до подання апеляційної скарги. Отже, новелою цивільного процесуального законодавства є положення, щодо якого апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції. Однак, відповідно до п. 15.5 п. 15 ч. 1 Перехідних положень ЦПК України апеляційна скарга має подаватися до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, до або через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судові рішення та в разі порушення порядку подання апеляційної скарги відповідний суд повертає таку скаргу без розгляду.

Проте Верховний Суд у складі об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у постанові від 20.06.2018 р. по справі № 514/134/17 визнав неприпустимість залишення апеляційної скарги без розгляду за цією підставою та встановив, що особа, яка подає скаргу, вправі очікувати застосування норм процесуального законодавства, які надають їй право як безпосереднього подання апеляційної скарги до суду апеляційної інстанції, так і звернення зі скаргою через місцевий суд [6]. Отже, з огляду на це до початку функціонування ЄСІТС апеляційна скарга може бути подана як до апеляційного суду безпосередньо, так і через місцевий суд.

Апеляційна скарга надходить до суду апеляційної інстанції, після чого суддя-доповідач з'ясовує, чи дотримані вимоги щодо її оформлення та подання, чи може вона бути об'єктом судового розгляду. У разі виявлення порушення встановлених вимог суддя-доповідач постановляє ухвалу про залишення скарги без руху та надання строку для усунення недоліків, повернення апеляційної скарги чи закриття провадження у справі. Якщо суд не виявить підстав для вчинення перелічених дій, він відкриває провадження у справі. У разі необхідності та наявності для того підстав суд має право, за заявою апелянта, розстрочити чи відстрочити сплату судового збору, а у виняткових випадках – зменшити його розмір чи взагалі звільнити від сплати судового збору.

Після відкриття провадження у справі суд вживає заходи для підготовки справи до розгляду: з'ясовує коло учасників справи, досліджує коло вимог, обставини, на які посилається апелянт, визначає, які норми підлягають застосуванню, вирішує питання про необхідність залучення додаткових доказів. Апеляційний суд розглядає справу за правилами спрощеного провадження з повідомленням учасників справи. У разі фіксування розгляду справи суд оголошує апеляційні вимоги, надає сторонам слово для висловлення вимог, заперечень, міркувань щодо апеляційної скарги. Після дослідження матеріалів справи суд надає учасникам час для судових дебатів. Заключним етапом є прийняття та проголошення постанови.

Суд апеляційної інстанції розглядає справу та приймає рішення в межах заявлених апеляційних вимог, спираючись на обставини, які обґрунтовують такі вимоги, наявні у справі докази. Під час перегляду рішення у разі виявлення суттєвих порушень судом першої інстанції норм матеріального та процесуального права суд переглядає справу в повному обсязі.

Повноваження суду апеляційної інстанції умовно можна поділити на дві групи: залишення апеляційної скарги без задоволення, а рішення суду першої інстанції – без змін, та зміна чи скасування рішення суду першої інстанції. Так, зміна чи скасування може супроводжуватись залишенням справи без розгляду, закриттям провадження у справі, направленням справи на розгляд до іншого суду чи повернення для продовження розгляду тим самим судом тощо.

Оновлення повноважень суду апеляційної інстанції має своєю метою посилити позицію апеляційного суду в конкретних повноваженнях із метою запобігання зловживанню процесуальними правами відповідно до принципу правової визначеності та остаточності судового рішення [7].

У результаті розгляду справи суд приймає постанову, яка складається зі вступної, описової, мотивувальної та резолютивної сторін. У постанові суд має зазначити сторін, предмет спору, предмет апеляційної скарги, доводи сторін, власне рішення та обґрунтування його прийняття та інші обов'язкові положення. Постанова приймається більшістю голосів, при цьому жоден суддя в складі колегії не має права

утриматись від голосування чи підписання постанови, проте в разі незгоди із прийнятим рішенням суд має право викласти окрему думку.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Цивільні відносини є найбільш поширеними в суспільному житті, і відповідно до потреб суспільства у зв'язку з його еволюційним розвитком можуть виникати правовідносини, які не врегульовані законодавством, що значно ускладнює виконання вимоги щодо визначення кола правового регулювання. Хоча національне законодавство має дуже довгу історію та досвід державного регулювання суспільних відносин, українське суспільство з багатьох причин має свій індивідуальний шлях розвитку. Крім того, запровадження змін до законодавства для задоволення суспільних потреб вимагає проходження тривалої процедури для виконання вимог законодавчих нормативів. Проте існують і зворотні випадки: наявність законодавчого регулювання за відсутності реального функціонування регламентованого механізму. Таким чином, апеляційний суд має дослідити об'єктивно реальний стан сучасних правовідносин, коло нормативного регулювання. У разі обмеженого регулювання або його відсутності апеляційний суд може застосувати аналогію закону чи аналогію права до аналогічних чи подібних цивільних правовідносин. Теоретично може виникнути ситуація, в якій відсутнє будь-яке регулювання навіть із належних та подібних правовідносин, відсутня будь-яка національна практика щодо такого регулювання. У такому випадку суд має виходити з характеру спірних правовідносин.

Водночас апеляційне провадження як певною мірою автономний інститут у галузі цивільного судочинства має власні правові норми, об'єднані та систематизовані в субінститутах. Так, апеляційне провадження в цивільному судочинстві має власний об'єкт та предмет правовідносин, особливий суб'єктний склад, зміст таких правовідносин (права та обов'язки), притаманні йому юридичні факти.

Отже, наукова новизна цього дослідження полягає в ґрунтовному вивченні розгляду справи судом апеляційної інстанції та повноважень суду апеляційної інстанції, аналізі відповідних категорій та формуванні власного бачення проблеми, аналізі судової практики з досліджуваних питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ст. 492.
3. Загальна декларація прав людини, прийнятої резолюцією 217 А (III) Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. *Конвенція Ради Європи*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у I півріччі 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/KCS_analiz_i_pivr_2020.pdf
6. Постанова Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 20.06.2018 р. у справі № 514/134/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963333>
7. Лілопол І.М. Повноваження суду апеляційної інстанції за цивільним процесуальним законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 3. С. 100–113.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 41. Ст. 529.